

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η κρίση του κλασικού ιστορικισμού

ΣΤΑ ΤΕΛΗ του δέκατου ένατου αιώνα επικρατούσε στις ιστορικές σπουδές ένα βαθύ αίσθημα ανησυχίας. Σχεδόν ταυτόχρονα σε όλη την Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες ξεκινά μια κριτική επανεξέταση των παραδοχών πάνω στις οποίες βασίζονταν η κατεστημένη πανεπιστημιακή ιστοριογραφία. Δεν εμφανίστηκε μια νέα ενιαία αντίληψη για το πώς πρέπει να γίνονται οι ιστορικές σπουδές, αλλά διαδόθηκε η πεποίθηση πως έπρεπε να ανοίξει το αντικείμενο μελέτης της ιστορίας και να δοθεί περισσότερος χώρος στο ρόλο της κοινωνίας, της οικονομίας και της κουλτούρας. Επίσης αμφισβητήθηκε η προτίμηση σε μια αφηγηματική, κατά κύριο λόγο πολιτική, ιστορία, επικεντρωμένη σε γεγονότα και σε μεγάλες προσωπικότητες. Σε κανένα σημείο, ωστόσο, αυτή η κριτική αντίδραση στον τρόπο που γινόταν η έρευνα και η διδασκαλία της ιστορίας στα πανεπιστήμια όλου του κόσμου δεν αμφισβητούσε δύο βασικές παραδοχές της παλιότερης ιστοριογραφίας, δηλαδή: ① πως η ιστορία οφείλει να είναι ένας επαγγελματικός γνωστικός κλάδος, και ② πως η ιστορία πρέπει να νοεί τον εαυτό της ως επιστήμη. Αντιθέτως μάλιστα, υπήρξε πίεση να γίνει ακόμα περισσότερο επαγγελματική και επιστημονική η άσκηση της ιστορίας.

Αυτή η συζήτηση οξύνθηκε στη Γερμανία με την αντιπαράθεση γύρω από το βιβλίο του Καρλ Λάμπρεχτ *Deutsche Geschichte* (Γερμανική Ιστορία), ο πρώτος τόμος του οποίου κυκλοφόρησε το 1891⁸⁵. Ο Λάμπρεχτ αμφισβητούσε δύο βασικές αρχές της συμβατικής ιστορικής

85. Karl Lamprecht, *Deutsche Geschichte*, 12 τόμοι, Βερολίνο 1891-1909. Η καλύτερη κριτική παρουσίαση της διαμάχης για τον Λάμπρεχτ καθώς και για τον Λάμπρεχτ ως άνθρωπο, επιστήμονα και πολιτική μορφή είναι του Roger Chickering, *Karl Lamprecht: A German Academic Life (1865-1915)*, Atlantic Highlands, N. J., 1993.

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ

επιστήμης: τον κεντρικό ρόλο που απέδιδε στο κράτος και την επικέντρωσή της σε πρόσωπα και γεγονότα. Στις φυσικές επιστήμες, έλεγε, παρέλθει πρό πολλού η εποχή που η επιστημονική μέθοδος περιοριζόταν στην περιγραφή μεμονωμένων φαινομένων. Το ίδιο λοιπόν και η ιστορική επιστήμη, έπρεπε να αντικαταστήσει και αυτή την περιγραφική μέθοδο με μια γενετική. Η *Deutsche Geschichte*, χάρη στην ευρύτητά της οπτικής της, που κάλυπτε κουλτούρα, κοινωνία και πολιτική, αλλά και στον τρόπο που ήταν γραμμένη, έγινε πολύ θετικά δεκτή από το πλατύ κοινό. Συνάντησε όμως τη σφοδρή αντίδραση των επαγγελματιών ιστορικών. Η κριτική τους πατούσε σε δύο βάσεις: πρώτον, ότι το βιβλίο περιείχε πολλά λάθη και ανακρίβειες που έδιναν την εντύπωση πως είχε γραφεί βιαστικά και απρόσεκτα, δεν απαξίωναν όμως απαραίτητα τις βασικές του θέσεις. Δεύτερον, ότι χρησιμοποιούσε μια πολύ εξηρημασμένη αντίληψη της συλλογικής ψυχολογίας για να αποδείξει πως η γερμανική ιστορία ακολουθούσε από την αρχαιότητα προκαθορισμένους νόμους ιστορικής ανάπτυξης. Η έννοια του νόμου ήταν επίσης κεντρική και στο πώς κατανοούσε ο Λάμπρεχτ την επιστήμη. Στα προγραμματικά του κείμενα έκανε διάκριση ανάμεσα στις «παλιές κατευθύνσεις στην ιστορική επιστήμη» (την προσπάθεια να τεκμηριωθούν γεγονότα μέσα από μια αυστηρή έρευνα των πηγών, δίχως όμως μια επιστημονική μέθοδο για την εξήγηση της ιστορικής συμπεριφοράς) στις «νέες» (τη συνειδητή προσέγγιση ενός ερευνητικού αντικειμένου μέσα από θεωρητικά ερωτήματα και μεθοδολογικές αρχές, όπως γίνεται σε όλες τις άλλες επιστήμες)⁸⁶. Σύμφωνα με τον Λάμπρεχτ η νέα αντίληψη για την ακαδημαϊκή ή επιστημονική έρευνα βασιζόταν πάνω στη μεταφυσική παραδοχή ότι πίσω από τα φαινόμενα που παρατηρεί ο ιστορικός δρουν μεγάλες ιστορικές δυνάμεις, ή «ιδέες», οι οποίες δίνουν στην ιστορία τη συνοχή της. Η «νέα ιστορική επιστήμη» είχε στόχο να ευθυγραμμίσει την ιστορία με τις συστηματικές κοινωνικές επιστήμες· όμως η έννοια-κλειδί του Λάμπρεχτ στην *Deutsche Geschichte*, η *Volksseele*, ένα εθνικό πνεύμα που διατρέχει όλους τους αιώνες, προερχόταν από τη ρομαντική γερμανική φιλοσοφία, και όχι από τη σοβαρή κοινωνική επιστήμη. Πράγμα που έκανε τον Μαξ Βέμπερ, ο οποίος ήταν σαφώς υπέρ της εφαρμογής των προσεγγίσεων των κοινωνικών επιστημών στις ιστορικές σπουδές, να θεωρήσει την *Deutsche*

NOMOS

86. Βλ. Karl Lamprecht, *Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft*, Βερολίνο 1896.

Geschichte σαν μια ανούσια θεωρητικολογία και να κατηγορήσει τον Λάμπρεχτ ότι είχε «υπονομεύσει για δεκαετίες» έναν «καλό σκοπό, δηλαδή την προσπάθεια να οδηγηθεί η δουλειά του ιστορικού προς μια μεγαλύτερη συστηματοποίηση των εννοιών της»⁸⁷.

Η πολεμική εναντίον του Λάμπρεχτ είχε να κάνει και με πολιτικά κίνητρα. Για τους βασικούς εκπροσώπους του κλάδου, οι ιστορικές σπουδές, όπως είχαν αναπτυχθεί στα γερμανικά πανεπιστήμια το δεκάτο ένατο αιώνα και η αντίληψη για την ιστορία και την επιστήμη πάνω στην οποία βασίζονταν, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με το πολιτικό καθεστώς που είχε προκύψει μετά την ενοποίηση της Γερμανίας απ' τον Μπίσμαρκ⁸⁸. Αρκετά χρόνια πριν ξεσπάσει η αντιπαράθεση για τον Λάμπρεχτ είχε υπάρξει μια έντονη διαμάχη ανάμεσα στον Dietrich Schäfer⁸⁹, εκπρόσωπο των κυρίαρχων απόψεων, και στον Eberhard Gothein⁹⁰ που υποστήριζε ότι η ιστορία έπρεπε να ανοιχτεί έτσι για να συμπεριλάβει οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές όψεις. Για τον Schäfer το κράτος κατείχε κεντρική θέση στην ιστορία· πρότυπο του σύγχρονου κράτους ήταν γι' αυτόν το γερμανικό κράτος όπως το δημιούργησε ο Μπίσμαρκ. Χωρίς το κράτος στο κέντρο των γεγονότων δεν ήταν δυνατή καμιά συνεκτική ιστορική έκθεση. Επειδή όμως έβλεπε το κράτος ως μια απλή συσώρευση εξουσίας, και επομένως θεωρούσε την εξωτερική πολιτική ως το καθοριστικό στοιχείο της πολιτικής, ο Schäfer απέρριπτε κάθε απόπειρα ανάλυσης της πολιτικής από τη σκοπιά των εσωτερικών κοινωνικών δυνάμεων και συμφερόντων. Ο Λάμπρεχτ, βέβαια, κάθε άλλο παρά επαναστάτης ήταν. Ούτε στη μοναρχία ήταν αντίθετος, ούτε στους γενικότερους στόχους του γερμανικού Reich. Όπως και πολλοί σύγχρονοί του, αυτό που ήθελε ήταν μάλλον η ενίσχυση και ο εκσυγχρονισμός της Γερμανίας ως παγκόσμιας δύναμης μέσω της ενσωμάτωσης στο έθνος των αποξενωμένων εργατών. Παρ' όλα αυτά, οι πολέμοί του υποστήριζαν ότι η *Deutsche Geschichte* περιείχε στοιχεία συγγενικά με τον υλισμό και, από κάποιες απόψεις, ακόμα και μαρξιστι-

87. Παρατίθεται από το Susan D. Schultz, «History as a Moral Force Against Individualism: Karl Lamprecht and the Methodological Controversies in the German Human Sciences», διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Σικάγο 1984, σ. 282.

88. Για το πολιτικό πλαίσιο, βλ. Chickering, *Karl Lamprecht*.

89. Dietrich Schäfer, «Das eigentliche Arbeitsgebiet der Geschichte», στο *Aufsätze, Vorträge und Reden*, τόμος 1ος, Λένα 1913, σ. 264-290.

90. Eberhard Gothein, *Die Aufgabe der Kulturgeschichte*, Λειψία 1889.

κρίση
Πολιτική
Ιστορίας

αντιλήψεις⁹¹ που αμφισβητούσαν τον κεντρικό ρόλο του κράτους εκομένως και του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος στο γερμανικό Reich.

Η σχεδόν καθολική απόρριψη του Λάμπρεχτ, και γενικά της πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας, οφειλόταν σίγουρα σε μεγάλο βαθμό ομοιογένεια του κλάδου των ιστορικών στη Γερμανία. Οι μηχανισμοί στρατολόγησης σ' αυτόν, που περιλάμβαναν μια μακρά και κουραστική δεύτερη διατριβή (*Habilitation*) η οποία μπορούσε να απορριφθεί μία και μοναδική μυστική ψηφοφορία των τακτικών καθηγητών, ουσία απαγόρευε στους μη συμμορφούμενους πολιτικά και ιδεολογικά να καταλάβουν πανεπιστημιακές θέσεις. Το αποτέλεσμα ήταν όχι να μείνει ο Λάμπρεχτ απομονωμένος ως ιστορικός, αλλά και να αποκλειστούν για πολύ καιρό οι απόπειρες εισαγωγής της κοινωνικής ιστορίας⁹². Μόνο σε γειτονικούς επιστημονικούς κλάδους, όπως στην νομική και, αργότερα, τη δεκαετία του 1920, στην κοινωνιολογία, σημαντικό έργο κοινωνικής ιστορίας. Η επίδραση του Λάμπρεχτ έφθε μακροπρόθεσμα μεγαλύτερη στην τοπική και περιφερειακή ιστορία (*Landesgeschichte*), η οποία ήταν λιγότερο άμεσα εξαρτημένη από εθνική πολιτική, και επομένως περισσότερο ανοιχτή στην ενασχόληση με κοινωνικές και πολιτισμικές όψεις.

Στη Γαλλία και στην Αμερική οι ιστορικοί ήταν πιο ανοιχτοί στην εγγύηση με τις κοινωνικές επιστήμες. Σ' αυτό σίγουρα βοηθούσαν οι πολύ διαφορετικές πολιτικές δομές αυτών των χωρών. Ενώ στη Γαλλία η κοινωνική ιστορία αναγκάστηκε να περάσει στην άμυνα, στη Γαλλία η κοινωνιολογία ήταν αυτή που καθοδήγησε την επίθεση των παραδοσιακών ιστορικών έρευνας όπως ασκούνταν στα παλαιότερα χρόνια. Ο Εμίλ Ντυρκέμ το 1988 στα «Cours de science sociale»⁹³ έφτασε να συγκαταλέξει την ιστορία στις επιστήμες, γιατί στόχευε

Ντυρκέμ

91. Για τον υποτιθέμενο υλισμό του Λάμπρεχτ βλ. Felix Rachfahl, «Deutsche Geschichte vom wirtschaftlichen Standpunkt», *Preußische Jahrbücher* 83 (1895), σ. 266· επίσης Georg von Below, «Die neue historische Methode», *Historische Zeitschrift* 81 (1896), 265· για το αν ήταν μαρξιστής, βλ. στο ίδιο, σ. 265-266.

92. Για το ενδιαφέρον για την κοινωνική ιστορία στις παραμονές τις διαμάχης για Λάμπρεχτ, βλ. Gerhard Oestreich, «Die Fachhistorie und die Anfänge der sozialwissenschaftlichen Forschung in Deutschland», *Historische Zeitschrift* 208 (1969), 330-363.

93. Emile Durkheim, «Cours de science sociale, leçon d'ouverture», *Revue internationale de l'enseignement* 15 (1888), σ. 23-48· βλ. επίσης του ίδιου *The Rules of Sociological Method*, Νέα Υόρκη 1938.

στο συγκεκριμένο και όχι στη διατύπωση γενικών προτάσεων επιδεικτικών εμπειρικής επαλήθευσης, πράγμα που συνιστούσε την ουσία της επιστημονικής πράξης και σκέψης. Στην καλύτερη περίπτωση, η ιστορία μπορούσε να είναι μια βοηθητική επιστήμη που παρέχει πληροφορίες στην κοινωνιολογία, η οποία, αντίθετα με την ιστορία, ήταν ικανή να γίνει αυστηρή επιστήμη. Σύμφωνα με τον οικονομολόγο Φρανσουά Σιμιάν (François Simiand)⁹⁴, που είχε επηρεαστεί πολύ από τον Ντυρκέμ, η οικονομική ιστορία, επειδή δούλευε με ποσοτικά στοιχεία και μοντέλα, ήταν συμβατή με τις κοινωνικές επιστήμες, σε αντίθεση με τις συμβατικές μορφές της αφηγηματικής ιστορίας.

Ενώ στην εκστρατεία εναντίον του Λάμπρεχτ στη Γερμανία ο φόβος του εκδημοκρατισμού έπαιξε σημαντικό ρόλο, στις Ηνωμένες Πολιτείες οι «Νέοι Ιστορικοί», που αυτοαποκαλούνταν και «Προοδευτικοί Ιστορικοί»⁹⁵, ταυτιζόμενοι με τους στόχους της «προοδευτικής εποχής» της Αμερικής των αρχών του εικοστού αιώνα, βάλθηκαν να γράψουν μια ιστορία για μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία. Στην παγκόσμια έκθεση του Σαιντ Λιούις το 1904, σ' ένα ειδικό τμήμα πάνω στην «ιστορική επιστήμη», ιστορικοί από την Ευρώπη και συγκεκριμένα οι Καρλ Λάμπρεχτ και J. H. Bury, συναντήθηκαν με τους Frederic Jackson Turner, James Harvey Robinson και Woodrow Wilson και συμφώνησαν στην ανάγκη μιας μεταρρύθμισης των ιστορικών σπουδών προς την κατεύθυνση της διεπιστημονικότητας⁹⁶.

Παρότι όμως γεννήθηκε ένα νέο ενδιαφέρον για την κοινωνική ιστορία και τις κοινωνικές επιστήμες, δεν εμφανίστηκε ένα νέο παράδειγμα. Η στροφή στην κοινωνική ιστορία πήρε, καθώς θα δούμε, διάφορες κατευθύνσεις, παραλλάσσοντας ανάλογα με τις εθνικές συνθήκες και ανακλώντας διαφορετικές οπτικές. Και, παρ' όλες τις διαφορές, οι νέοι προβληματισμοί συμμερίζονταν μερικές βασικές παραδοχές των παλιό-

94. François Simiand, «Méthode historique et sciences sociales», *Revue de Synthèse Historique* 6 (1903), σ. 1-22.

95. Βλ. Richard Hofstadter, *The Progressive Historians: Turner, Beard, Parrington*, Νέα Υόρκη 1968· και Ernst Breisach, *American Progressive History: An Experiment in Modernization*, Σικάγο 1993.

96. Βλ. το τμήμα «Historical Science» στο οποίο παρουσιάζονται οι ανακοινώσεις των Woodrow Wilson, Frederick Jackson Turner, William Milligan Sloane, James Harvey Robinson, J. B. Bury και Karl Lamprecht, στο *Congress of Arts and Sciences: Universal Exposition, St. Louis, 1904*, τόμοι 2, Βοστώνη 1906. Οι Μαξ Βέμπερ, Ernst Troeltsch και Adolf Harnack ήταν παρόντες στο Σαιντ Λιούις, και έκαναν ανακοινώσεις σε άλλα τμήματα.

των προσανατολισμών. Όπως ήδη αναφέραμε, ένα σημαντικό κοινό τους στοιχείο ήταν ότι θεωρούσαν τους εαυτούς τους επαγγελματίες ιστορικούς. Οι Νέοι Ιστορικοί ήταν κι αυτοί ενταγμένοι μέσα σε ακαδημαϊκούς θεσμούς, σε τμήματα ή ινστιτούτα ιστορίας. Κι αυτά τα ιδρύματα περίμεναν απ' αυτούς να διαθέτουν παρόμοια τυπικά προσόντα και κληρούν παρόμοιες ακαδημαϊκές προδιαγραφές, με τους πιο παραδοσιακούς, αρχαιότερους συναδέλφους τους. Και ανεξάρτητα με το πόσο διαφορετικά αντιλαμβάνονταν το έργο του ιστορικού, συμφωνούσαν πως η ιστορία ήταν ένα επιστημονικό εγχείρημα το οποίο ακολουθούσε αυστηρές μεθοδολογικές κατευθυντήριες αρχές.

Οι Νέοι Ιστορικοί εξακολουθούσαν να είναι το ίδιο πιστοί με τους παλιότερους στη βασική αντίληψη ότι η επιστημονική γραφή της ιστορίας απαιτούσε την αυστηρή κριτική των πηγών. Οι ιστορικοί εξακολουθούσαν να εκπαιδεύονταν πάνω σε ερευνητικές τεχνικές πολύ παρόμοιες μ' αυτές που παρέλαβαν από τους παλιότερους. Η αντίληψή τους για το επιστημονικό ήθος παρέμενε από πολλές απόψεις αμετάλλακτη, ενώ συμφωνούσαν και σε πολλές θέσεις για το πώς εξελίσσεται η ιστορία. Όπως και η παλιά σχολή, ήταν πεπεισμένοι για την ανωτερότητα του σύγχρονου Δυτικού Πολιτισμού. Εβλεπαν ακόμα την ιστορία σαν μια ενιαία διαδικασία, η οποία (είτε αυτό το διατύπωναν ρητώς σε θεωρίες περί προόδου είτε όχι) οδηγούσε προς τα μπροστά. Και, παρ' όλες τις ομολογίες πίστης στις δημοκρατικές αξίες, Νέοι Ιστορικοί σαν τον Frederick Jackson Turner, σε αγαστή σύμπνοια με το κυρίαρχο ιμπεριαλιστικό πνεύμα, συμμερίζονταν τις ιδέες για την ανωτερότητα του λευκού άνδρα αποκλείοντας τους Μαύρους από την αμερικανική δημοκρατία έτσι όπως την εννοούσαν.

Στα επόμενα τέσσερα κεφάλαια θα ασχοληθούμε με τέσσερις διαφορετικές κατευθύνσεις που πήρε η κοινωνικο-επιστημονική ιστορία στον εικοστό αιώνα: με τη γερμανική παράδοση της οικονομικής και της κοινωνικής ιστορίας και, αργότερα, της ιστορικής κοινωνιολογίας με παρόμοιες κοινωνικής ιστορίας, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες με τη γαλλική σχολή των Annales και, τέλος, με την ανασύσταση της κοινωνικής ιστορίας στη Γερμανία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η αναφορά αυτή είναι βέβαια επιλεκτική, και δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα μικρό τμήμα της ιστοριογραφίας της εποχής. Αυτά όμως τα ρεύματα είναι σημαντικά ως δείγματα της ιστορικής σκέψης του εικοστού αιώνα.

Karndt and Karndt - 200

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η οικονομική και κοινωνική ιστορία στη Γερμανία και οι απαρχές της ιστορικής κοινωνιολογίας

ΜΙΑ ΠΡΩΙΜΗ ΑΠΟΠΕΙΡΑ να αντιμετωπιστούν από ιστορική άποψη τα προβλήματα που είχε δημιουργήσει η εκβιομηχάνιση προήλθε από τη λεγόμενη «Νεότερη Ιστορική Σχολή της Εθνικής Οικονομίας» στη Γερμανία, σημαντικότερος εκπρόσωπος της οποίας ήταν ο Gustav von Schmoller. Αυτή η σχολή ακολουθούσε πιστά την παράδοση του κλασικού ιστορισμού, διακηρύσσοντας πως η οικονομία δεν καθορίζεται από αυστηρούς, οικουμενικής ισχύος, μαθηματικά διατυπωμένους νόμους, όπως υποστήριζαν η αγγλική και η σκοτσέζικη πολιτική οικονομία καθώς και ο Βιεννέζος θεωρητικός της οικονομίας Menger, αλλά ότι μπορεί να κατανοηθεί μόνον ιστορικά, μέσα στα πλαίσια των αξιών και των θεσμών ενός λαού ή έθνους (Volk).

Η σχολή του Schmoller συμεριζόταν δύο βασικές παραδοχές του κλασικού γερμανικού ιστορισμού: την έμφαση στον κεντρικό ρόλο του κράτους και την εμμονή στο ότι η σπουδή της ιστορίας πρέπει να παραμείνει κοντά στις αρχειακές πηγές. Ταυτίστηκε με τη δυναστεία των Χοεντσόλερν και το πολιτικό καθεστώς που δημιούργησε ο Μπίσμαρκ, αλλά υποστήριζε ότι ήταν δυνατές και αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, και ιδιαίτερα η ενσωμάτωση των εργατών στο γερμανικό έθνος-κράτος. Από τη σχολή αυτή προήλθαν οι πρώτες μεγάλες έρευνες για τις συνθήκες ζωής των βιομηχανικών εργατών καθώς και μελέτες για την κοινωνική θέση και την κουλτούρα των τεχνιτών του Μεσαίωνα. Τη δεκαετία του 1880 ο Λάμπρεχτ, ανεξάρτητα από αυτή τη σχολή, συμεριζόμενος όμως τις βασικές της μεθόδους και θέσεις, έγραψε μια οικονομική ιστορία της κοιλάδας του Μοζέλα στον ύστερο

οχι
νομοι

πάνω,⁹⁷ στην οποία επιχειρεί τη συνολική αναπαράσταση των και των νοοτροπιών μιας περιοχής. Είναι ενδεικτικό ότι ο Λάμπεχτ, στον υπότιτλο του βιβλίου, χαρακτηρίζει το έργο του ως μελέτης «υλικής κουλτούρας». Το έργο αυτό, που βασιζόταν πάνω σε υπερκεριστατωμένη μελέτη κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών, είχε μεγαλύτερη και διαρκέστερη απήχηση στην οικονομική και κοινωνική ιστορία απ' όση η *Deutsche Geschichte*, η οποία μπορεί να έφερε την εποχή εκείνη πολύ περισσότερο την προσοχή λόγω του παλαιού της χαρακτήρα και του μεγάλου φάσματος των αναφορών. Ήταν όμως πολύ λιγότερο στέρεη επιστημονικά.

Από την εμπειρική δουλειά της σχολής του Schmoller έλειπε όμως η βαθύτερη εξέταση των θεωρητικών και μεθοδολογικών προϋποθέσεων στις οποίες βάσιζε τις έρευνές της. Αυτός ο μη αναστοχαστικός τρόπος δουλειάς, που στηριζόταν στην υπόθεση ότι η ίδια η ιστορία έθετε εμπειρικά την εξήγησή της, άφηνε ανικανοποίητους όλο και περισσότερους κοινωνικούς ιστορικούς. Στα τέλη του αιώνα μερικοί νεοκαντιανοί φιλόσοφοι, με πρώτους ανάμεσά τους, τους Βάιτμπαχ (Wilhelm Dilthey), Wilhelm Windelband και Heinrich Rickert, επιχειρήσει να επεξεργαστούν μια σαφέστερη μεθοδολογία για αυτούς που αποκαλούσαν επιστήμες του ανθρώπου ή της κουλτούρας (*Geisteswissenschaften, Kulturwissenschaften*), τις οποίες αντιπαρέβαλλαν με φυσικές επιστήμες⁹⁸. Και οι μεν και οι δε χρειαζόνταν μεθοδολογίες σαφείς έννοιες, αν ήθελαν να διεκδικήσουν το επιστημονικό status. Ο φαιός ο στόχος των δεύτερων ήταν να φτάσουν σε «νομοθετικές» αντικειμενικές διατυπώσεις οι οποίες να «εξηγούν» με αφηρημένους τα έννομα, επαναλαμβανόμενα μοτίβα μιας άψυχης φύσης, οι πρώτες προέβλεπαν «ιδιογραφικές» (εξατομικευμένες) μεθόδους για να συλλάβουν και να «κατανοήσουν» το νόημα των ανθρώπινων πράξεων μέσα σε συγκεκριμένα πολιτισμικά, κοινωνικά και ιστορικά τους πλαίσια. Ήρθε το ερώτημα του πώς μπορούσαν οι επιστήμες του ανθρώπου της κουλτούρας, σαν την ιστορία, να περνούν από τα μοναδικά φαινόμενα στις ευρύτερες κοινωνικές και ιστορικές δομές. Στο σημείο αυτό οι συντηρήσιμες γραμμές που έδιναν οι Ντιλτάι, Windelband και Rickert

97. Karl Lamprecht, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter: Untersuchungen über die Entwicklung der materiellen Kultur des platten Landes auf Grund der Quellen des Mosellandes*, 3 τόμοι, Λειψία 1885-86.

98. Για τον Ντιλτάι, βλ. το πρόσφατο έργο του Jacob Owensby, *Dilthey and the Philosophy of History*, Ithaca 1994.

Εμπειρία

δεν πήγαιναν πέρα από τις συνταγές που είχαν δώσει ήδη ο Ράνκε και ο Ντρώζεν: δηλαδή, την «κατάδυση» του ερευνητή στο αντικείμενο της μελέτης του, μια διαδικασία που ο Ράνκε ονόμαζε «*Einfühlung*» (εμπάθεια) και ο Ντιλτάι χαρακτήριζε ως «*Erlebnis*» (εμπειρία).

Αυτή η διαισθητική προσέγγιση, που αποτελούσε τον πυρήνα της ιστορικιστικής επιστημολογικής αντίληψης, αμφισβητήθηκε από πολλούς, πολύ διαφορετικούς μεταξύ τους, στοχαστές που υποστήριξαν ότι οι επιστήμες του ανθρώπου είχαν ανάγκη πιο αυστηρών μεθόδων. Ο Λάμπρεχτ, όπως είδαμε πιο πάνω, υποστήριξε ότι η ιστορία πρέπει να χρησιμοποιεί αυστηρές αναλυτικές κατηγορίες, δίχως, ωστόσο, ο ίδιος να καταφέρει να το κάνει πράξη στο δικό του έργο. Ήδη το 1884, ο Βιεννέζος οικονομολόγος Carl Menger στο πολεμικό του έργο *Die Irrtümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie* («Τα λάθη του ιστορικισμού στην γερμανική εθνική οικονομία») κατηγορούσε τον Schmoller και την Ιστορική Σχολή Πολιτικής Οικονομίας ότι, με το να βασίζονται σε μια περιγραφική παρουσίαση των ευρημάτων τους, απέφευγαν να διατυπώνουν τις, απαραίτητες για μια επιστημονική προσέγγιση, σαφείς έννοιες. Ο Otto Hintze, του οποίου οι μελέτες για την πρωσική μεταρρύθμιση και την πρωσική διοίκηση βρίσκονται στη γραμμή της σχολής του Schmoller, και ο Μαξ Βέμπερ, ο οποίος ξεκίνησε την καριέρα του ως νομικός και οικονομολόγος πριν στραφεί στην κοινωνιολογία, επιχείρησαν να εισαγάγουν στην εμπειρική μελέτη την εννοιολογική αυστηρότητα που έλειπε από τη δουλειά της σχολής του Schmoller. Σ' ένα σημαντικό άρθρο του πάνω στον Λάμπρεχτ στο *Historische Zeitschrift*, το 1897, ο Otto Hintze πήρε μια ενδιάμεση θέση στη σχετική διαμάχη⁹⁹. Ενώ οι επικριτές της *Deutsche Geschichte* του Λάμπρεχτ επικαλούνταν συχνά τη διάκριση που έκανε ο Windelband ανάμεσα στις εξατομικευτικές έννοιες των επιστημών του ανθρώπου και στις γενικευτικές έννοιες των φυσικών επιστημών, ο Hintze τόνιζε ότι η ιστορία ασχολείται τόσο με τα ατομικά όσο και με τα συλλογικά φαινόμενα, και ότι τα τελευταία, για να γίνουν κατανοητά, απαιτούν τη χρήση αφηρημένων αναλυτικών εννοιών. Ο Μαξ Βέμπερ σε μια σημαντική μελέτη του το 1904¹⁰⁰ ασκούσε κριτική στους Knies, Roscher και Schmoller,

99. Otto Hintze, «Über individualistische und Kollektivistische Geschichtsauffassung», *Historische Zeitschrift* 78 (1897), σ. 60-67.

100. Max Weber, «Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie», στο *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1968, σ. 1-145.

εκπροσώπους της Ιστορικής Σχολής της Εθνικής Οικονομίας, σ' πνεύμα ανάλογο μ' αυτό της κριτικής του Menger: τους κατηγορούσε δηλαδή ότι προχωρούσαν σε περιγραφές δίχως να έχουν ένα σύστημα σαφώς ορισμένων εννοιών που να καθοδηγεί την ερευνά τους. Ωστόσο, Hintze και Βέμπερ συμφωνούσαν με τον κλασικό ιστορικισμό στο ότι η κοινωνία διατηρεί τη συνοχή της μέσω ενός συνόλου συμπεριφορών και αξιών τις οποίες να οφείλουμε καταλάβουμε για να κατανοήσουμε το μοναδικό χαρακτήρα αυτής της κοινωνίας. Γι' αυτό και ο Βέμπερ ζητούσε μια «*verstehende Soziologie*», μια κοινωνιολογία που θα είχε στόχο να «κατανοεί» την κοινωνία και την κουλτούρα που μελετούσε. Αλλά ~~για τον Βέμπερ αυτή η κατανόηση δεν ήταν αυτό που~~ για τους Ράνκε, Ντρώζεν και Ντίλτায়, δηλαδή μια πρωτίστως μεθοδική πράξη «εμπάθειας» ή άμεσης εμπειρίας, αλλά μια εντελώς μεθοδική διαδικασία. Η «κατανόηση» (*Verstehen*) κάθε άλλο παρά έβλεπε την αιτιακή «εξήγηση» (*Erklärung*) ή ανάλυση.

Για τον Βέμπερ, αλλά και για τον Hintze, η διαφορά μεταξύ κοινωνιολογίας και ιστορίας δεν ήταν τόσο μεγάλη όσο ήταν για τον κλασικό ιστορικισμό. Η κοινωνιολογία, στο ξεκίνημά της στη Γαλλία και στην Γερμανία, λειτουργούσε συχνά με αϊστορικές τυπολογίες, ενώ η ιστορία προτιμούσε μια αφηγηματική μορφή λόγου που περιόριζε στο ελάχιστο τις αφαιρέσεις. Οι Hintze και Βέμπερ έβλεπαν την κοινωνιολογία πολύ πιο ιστορικά απ' όσο ο Ντυρκέμ, αλλά ταυτόχρονα έβλεπαν και την ιστορία πολύ πιο κοινωνιολογικά απ' όσο η πλειονότητα των ιστορικών. Ένα μεγάλο δοκίμιο που έγραψε τη δεκαετία του 1920 πάνω στο φεουδαλισμό και στον καπιταλισμό ως ιστορικές κατηγορίες¹⁰¹, ο Hintze σκεπτόταν να διατυπώσει αφηρημένες έννοιες, τις οποίες θεωρούσε ως προκαταρκτικά εργαλεία για την επιστημονική σκέψη, και ακολούθως προσπαθούσε να τις γεμίσει και με συγκεκριμένο ιστορικό περιεχόμενο. Ο Hintze, πολύ πιο αδέσμευτος σε σχέση με τη γερμανική ιστορική σχολή στην οποία ανήκαν όχι μονάχα ο Ράνκε αλλά και ιστορικοί κοινωνιολόγοι σαν τον Schmoller, απαρνήθηκε την προσφιλή αντίληψη της γερμα-

101. Otto Hintze, «Wesen und Verbreitung des Feudalismus» στο *Staat und Verfassung*, Göttingen 1962, σ. 84-119· «Der moderne Kapitalismus als historisches Individuum», στο *Soziologie und Geschichte*, Göttingen 1964, σ. 374-426. Μια παραλλαγή του δοκιμίου πάνω στον καπιταλισμό και του δοκιμίου πάνω στις ατομικιστικές και συλλογικές προσεγγίσεις στην ιστορία, και με τα οποία συμμετείχε στη διαμάχη με τον Λάμπρεχτ, περιλαμβάνονται στην αγγλική συλλογή κειμένων του, *The Historical Essays of Otto Hintze*, Οξφόρδη 1975.

νικής παράδοσης πως το κράτος συνιστούσε μια «ηθική» ή «πνευματική» οντότητα. Αντίθετα, έδλεπε το κράτος με εμπειρικούς όρους σαν έναν ακόμα θεσμό (Ansatz) ανάμεσα σε πολλούς άλλους, δίχως κάποια ιδιαίτερη εγγενή αξία. Ο Μαξ Βέμπερ απέρριπτε και αυτός την αποθέωση του κράτους και τόνισε την ανάγκη μιας «αξιολογικά ουδέτερης» επιστήμης. Η κοινωνική επιστήμη μπορούσε να αναλύσει επιστημονικά τις αξίες και πρακτικές μιας κοινωνίας, δεν μπορούσε όμως να αποδείξει την εγκυρότητά τους.

Ο Βέμπερ παραδέχεται ότι τα ερωτήματα που θέτει ο κοινωνικός επιστήμονας ανακλούν τις αξίες στις οποίες πιστεύει· ωστόσο, στην έρευνά του και στα πορίσματά του πρέπει να παλεύει για αντικειμενικότητα και αμεροληψία. Η επιστήμη όμως δεν χρειάζεται μόνον αμεροληψία αλλά και αιτιακή εξήγηση. Ανήκοντας στη νεοκαντιανή παράδοση, ο Βέμπερ αρνείται πως η αιτιακότητα εδράζεται στην αντικειμενική πραγματικότητα, και την αναζητεί στις κατηγορίες της επιστημονικής σκέψης. Το αποφασιστικό στοιχείο της επιστημονικής αναζήτησης βρίσκεται επομένως στις μεθόδους της. Αν και κάθε επιστήμη διαμορφώνεται μέσα σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα, οι μέθοδοί της διαθέτουν ένα βαθμό εγκυρότητας και αντικειμενικότητας που υπερβαίνει τους περιορισμούς της συγκεκριμένης κοινωνίας και κουλτούρας. Παρατηρεί λοιπόν: «Ήταν και εξακολουθεί να είναι αλήθεια πως μια μεθοδολογικά ορθή απόδειξη στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, αν θέλει να πετυχαίνει το στόχο της, πρέπει να μπορεί να αναγνωρίζεται ως ορθή ακόμα και από έναν Κινέζο, ο οποίος μπορεί κατά τα άλλα να αρνείται τη δική μας αντίληψη περί ηθικών επιταγών»¹⁰². Ο Βέμπερ, παρότι απορρίπτει την άποψη του Χέγκελ ή του Μαρξ για την ιστορία ως μια διαδικασία που οδηγεί σε μια ορθολογική κοινωνία, εξακολουθεί να πιστεύει πως τουλάχιστον η ιστορία του Δυτικού κόσμου από τον καιρό της εβραϊκής και της ελληνικής αρχαιότητας και μετέπειτα χαρακτηρίζεται από μια μη αναστρέψιμη πορεία «διανοητικοποίησης» και «ορθολογικοποίησης». Αποδεικνύεται έτσι πως η ρήξη με την ιστορικιστική πεποίθηση πως υπάρ-

¹⁰² Max Weber, «Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis», στο *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, σ. 155. Μεταφρασμένο υπό τον τίτλο «"Objectivity" in Social Science and Social Policy» στο *Max Weber on the Methodology of the Social Sciences*, μετάφραση και επιμέλεια Edward Shils και Henry A. Finch, Glencoe, Ill., 1949, σ. 58 [«Η "αντικειμενικότητα" της γνώσης στις κοινωνικές επιστήμες και στην κοινωνική πολιτική», στο *Max Weber. Η μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα 1991, σ. 74.].

■ μια συνέχεια και συνοχή στην ιστορία κάθε άλλο παρά ρήξη αποτε-
■ λεί, έστω κι αν αποκηρύσσεται η αισιόδοξη πίστη του Κοντορσέ, του
■ Γκιελ και του Μαρξ πως η ιστορία οδηγεί στην εκπλήρωση, ή του
■ Μπκε και του Ντρώζεν, ότι έχει δημιουργήσει μια τάξη πραγμάτων
■ στην οποία ο άνθρωπος μπορεί να ζήσει λογικά. Έτσι, παρ' όλων
■ των πεσσιμισμό του και το σκεπτικισμό του, ο Βέμπερ διατηρεί βασικές
■ αξιολήψεις του δέκατου ένατου αιώνα, σχετικά με τη συνοχή που χα-
■ ρακτηρίζει την ιστορία ή, έστω, τη δυτική ιστορία. Παρότι η επιστήμη
■ η κοινωνική επιστήμη δεν μπορούν να θέτουν φιλοσοφικά ή ηθικά
■ πρόβληματα, υπάρχει η δυνατότητα μιας «αντικειμενικής» επιστημονι-
■ στικής αναζήτησης που ακολουθεί μια λογική που διαθέτει διαπολιτισμική
■ ομοιότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Αμερικανικές παραδόσεις κοινωνικής ιστορίας

Ο ΜΑΡΕ ΚΑΙ Ο ΒΕΜΠΕΡ, αν και αμφισβήτησαν τις ιδεαλιστικές προϋποθέσεις του κλασικού γερμανικού ιστορισμού και τις συνεπαγωγές τους στις ιστορικές σπουδές, διατήρησαν την ιστορικοιστική πεποίθηση πως οι κοινωνικές επιστήμες πρέπει να λειτουργούν ιστορικά, και πως η ιστορία, παρ' όλες τις ρήξεις, συνιστά μια συνεχή πορεία με υψηλό βαθμό συνοχής. Η εξελικτικιστική αντίληψη της ιστορίας κυριάρχησε σε μεγάλο βαθμό και στη σκέψη του αγγλόφωνου κόσμου. Αλλά εκεί οι ιστορικές σπουδές αντλούσαν από διαφορετικές πνευματικές παραδόσεις οι οποίες ανακλούσαν μια διαφορετική κοινωνική κατάσταση από εκείνη των χωρών της ηπειρωτικής Ευρώπης. Παρά την προχωρημένη εκβιομηχάνιση της Αγγλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, η γραφειοκρατικοποίησή τους, τουλάχιστον στο δημόσιο τομέα, είχε προχωρήσει πολύ λιγότερο απ' όσο στην ηπειρωτική Ευρώπη. Η «κοινωνία των πολιτών», σύμφωνα με την ορολογία των Σκοτσέζων ηθικών φιλοσόφων¹⁰³, ήταν στην αγγλική και αμερικανική σκέψη πολύ πιο ανεξάρτητη από το κράτος απ' όσο στις αντιλήψεις του Χέγκελ και του Ράνκε για το κοινωνικό σώμα. Αυτό ανακλούνταν και στην πολύ μεγαλύτερη απροθυμία των Άγγλων και Αμερικανών ιστορικών και κοινωνικών επιστημόνων, σε σχέση με τους συναδέλφους τους στη Γαλλία και στη Γερμανία, να αναζητούν μεγάλης κλίμακας εξηγήσεις των γεγονότων.

Όπως είδαμε, στην Αμερική, στη Γαλλία, καθώς και (στην περίπτωση της υπόθεσης Λάμπρεχτ) στη Γερμανία, η συζήτηση που γινόταν στο γύρισμα του αιώνα σχετικά με τις μεθόδους προϋπέθετε ότι η παραδοσιακή ιστορική επιστήμη των πανεπιστημίων δεν ανταποκρινό-

103. Βλ. Adam Ferguson, *Essay on the History of Civil Society*, Εδμβούργο 1767

πια στις επιστημονικές και κοινωνικές απαιτήσεις μιας σύγχρονης, δημοκρατικής, βιομηχανικής κοινωνίας. Έτσι, αυτοί που έπαιρναν μέ-
 ς σ' αυτές τις συζητήσεις κατέληγαν στο συμπέρασμα πως οι ιστο-
 ρικές σπουδές, οι οποίες και στα αμερικανικά πανεπιστήμια μετά το
 1870 είχαν επικεντρωθεί επίσης στην πολιτική, έπρεπε να ανοιχτούν σε
 ευρύτερη ιστορία της κοινωνίας. Στη Γερμανία είχε αναπτυχθεί από
 μέσα του δέκατου ένατου αιώνα με τον Wilhelm Riehl μια εθνογρα-
 φική κατεύθυνσης *Kulturgeschichte* (ιστορία της κουλτούρας), κυρίως
 εκτός της επαγγελματικής ιστορίας, σε τοπικές ιστορικές εταιρείες, η
 οποία ενδιαφερόταν για την καθημερινή ζωή και τα έθιμα των κοινών
 ανθρώπων. Παρ' όλες όμως τις επιφανειακές ομοιότητες, η αμερικανική
 «Νέα Ιστορία» είχε θεμελιακές διαφορές από αυτή τη μορφή πολιτισμι-
 κής ιστορίας που εκπροσωπούσε ο Riehl. Ενώ ο Riehl κοίταζε νοσταλ-
 γικά προς τα πίσω, σε μια εξιδανικευμένη προνεωτερική αγροτική κοι-
 νωνία στην οποία δεν υπήρχαν σημαντικές κοινωνικές συγκρούσεις, αυτοί
 αποδέχονταν τη νεωτερικότητα και μαζί μ' αυτήν κι ένα δημοκρατικό
 ιδεώδες. Η παλιότερη αμερικανική «Επιστημονική Σχολή», μέσα στο
 θαυμασμό της για τη γερμανική ακαδημαϊκή επιστήμη, αναζητούσε τις
 ρίζες της αγγλοσαξονικής Αμερικής σ' ένα αρχαϊκό γερμανικό παρελθόν,
 ενώ, αντίθετα, οι Νέοι Ιστορικοί τόνιζαν τη ρήξη με το προνεωτερικό
 ευρωπαϊκό παρελθόν. Γι' αυτούς η Αμερική ήταν μια χώρα μετανα-
 στών, οι οποίοι διαμόρφωναν το χαρακτήρα τόσο του αγροτικού «συνό-
 ρου» στη Δύση όσο και των μεγαλουπόλεων της Ανατολής. Μια στενά
 πολιτική ιστορία δεν αρκούσε πια. Οι επιστήμες που ενδιέφεραν τους
 Νέους Ιστορικούς ήταν αυτές που είχαν να κάνουν με τη σύγχρονη
 κοινωνία, κυρίως η οικονομία και η κοινωνιολογία, αλλά και η ψυχολο-
 γία. Η πίστη σ' ένα αμερικανικό consensus, που τόσο μεγάλη σημασία
 είχε στην παλιότερη ιστοριογραφία, αντικαταστάθηκε τώρα από μια νέ-
 α σκεπτική, που είχε μεγαλύτερη επίγνωση των διαφορών που χώριζαν τον
 αμερικανικό πληθυσμό δίχως να αρνείται τα στοιχεία που συνέβαλλαν σε
 μια αίσθηση εθνικής κοινότητας.

Είναι δύσκολο να αναγάγουμε τη Νέα Ιστορία σ' έναν κοινό παρανο-
 ραστή. Ο Charles Beard θεωρούσε τις οικονομικές και κοινωνικές συ-
 γκρούσεις ως τους αποφασιστικούς παράγοντες στην αμερικανική ιστο-
 ρία. Οι James H. Robinson, Vernon Parrington, και Carl Becker έδιναν το
 βάρος στο ρόλο των ιδεών, ενώ ο Perry Miller στο ρόλο της θρησκείας.
 Η στεγνή αφήγηση δεν αρκούσε πια. Ο Turner, στην ομιλία του στην
 Αμερικανική Ιστορική Εταιρεία το 1893 με θέμα «Η σημασία του συ-

νόρου στην αμερικανική ιστορία»¹⁰⁴, και ο Beard, στο βιβλίο του *Οικονομική Ερμηνεία του Αμερικανικού Συντάγματος* (1913), διατύπωναν συνειδητά ένα ιστορικό πρόβλημα που προϋπέθετε ένα θεωρητικό πλαίσιο. Από την άλλη όμως, οι Νέοι Ιστορικοί, παρότι δανείζονταν επιλεκτικά από διάφορες κοινωνικές επιστήμες, δεν ήθελαν να κάνουν την ιστορία μια συστηματική κοινωνική επιστήμη όπως οι Ντυρκέμ και Σμιάν στη Γαλλία, και οι Μαρξ, Λάμπρεχτ, και Μαξ Βέμπερ στη Γερμανία. Η σχέση τους με τις κοινωνικές επιστήμες ήταν χαλαρή και επιλεκτική, ανάλογη μ' αυτήν του Ανρύ Μπερ στη Γαλλία ή του Ανρύ Πιρέν¹⁰⁵ στο Βέλγιο. Οι Νέοι Ιστορικοί έβλεπαν, γεμάτοι αισιοδοξία, την κοινωνία να οδεύει προς ένα δημοκρατικό στόχο, αλλά, όπως και οι Μπερ και Πιρέν, δεν έβγαζαν να βρουν τους νόμους μιας ακάθεκτης προόδου.

Οι πολιτικές αλλά και οι επιστημονικές παραδοχές των «Προοδευτικών Ιστορικών», όπως αυτοαποκαλούνταν οι Νέοι Ιστορικοί, τέθηκαν υπό αμφισβήτηση κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μέσα στον Ψυχρό Πόλεμο οι Αμερικανοί ιστορικοί ανακάλυψαν ένα νέο εθνικό consensus¹⁰⁶. Γι' αυτούς, η Αμερική, σε αντίθεση με την Ευρώπη, ήταν μια αληθινά μη ταξική κοινωνία, απαλλαγμένη από ιδεολογικές διαιρέσεις και, μ' εξαίρεση τον Εμφύλιο πόλεμο, από σοβαρές συγκρούσεις. Αλλά και ο Εμφύλιος, έλεγαν, θα μπορούσε να είχε αποτραπεί, αν οι υποστηρικτές της κατάργησης της δουλείας και οι ορκισμένοι τους αντίπαλοι δεν είχαν εισαγάγει έναν ιδεολογικό πυρετό. Πίστευαν πως η επεκτεινόμενη καπιταλιστική οικονομία της αγοράς είχε εξαλείψει και τα τελευταία στοιχεία ταξικής πάλης. Ο Daniel Bell ανήγγειλε το 1960 το «τέλος της ιδεολογίας»¹⁰⁷. Σ' αυτά τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου η αμερικανική ιστορία και η αμερικανική κοινωνία προβάλλονταν όλο και περισσότερο ως το μοντέλο του «ελεύθερου κόσμου». Στα μάτια τους, μια κοινωνία που είχε επιτύχει

104. Frederick Jackson Turner, «The Significance of the Frontier in American History», αναδημοσιευμένο στο *The Frontier in American History*, Νέα Υόρκη 1920, σ. 1-38.

105. Bryce Lyon, Henri Pirenne. *A Biographical and Intellectual Study*, Ghent 1974.

106. John Higham, «Beyond Consensus: The Historian as Moral Critic», *American Historical Review* 57 (1961-62), σ. 609-625.

107. Daniel Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Νέα Υόρκη 1960.

1961

μηχανική αποδοτικότητα κι είχε δημιουργήσει μια μαζική κατανα-
λωτική αγορά, είχε ανάγκη και από μια κοινωνική επιστήμη ανάλογη
στις πραγματικότητες ενός σύγχρονου κόσμου. Έτσι οι υπολογιστές
έκαναν την εμφάνισή τους την κατάλληλη στιγμή. Οι ποσοτικές μεθο-
δοι άρχισαν να εισβάλλουν στην ιστορική έρευνα όχι μονάχα στην Αμε-
ρική, αλλά και στην Αγγλία, στη Γαλλία, στις Σκανδιναβικές Χώρες,
Γερμανία και στις σοσιαλιστικές χώρες. Η ποσοτικοποίηση συνηγορούσε
στην αξίωση των κοινωνικών επιστημών να συμπεριληφθούν στους κα-
τά επιστημονικούς κλάδους.

Από μόνη της η εφαρμογή ποσοτικών μεθόδων στα κοινωνικά φαι-
νόμενα δεν σημαίνει, ωστόσο, και το πέρασμα σε μια συστηματική,
εναλλακτική κοινωνική επιστήμη. Συχνά η ποσοτικοποίηση δεν είναι παρά
μια υποδοθητική στήριξη της επιχειρηματολογίας με στατιστικά στοι-
χεία. Με την ανάπτυξη της τεχνολογίας των υπολογιστών τη δεκαετία
του '50 οι ποσοτικές μελέτες άρχισαν να πολλαπλασιάζονται στις Ηνω-
μένες Πολιτείες, αλλά και αλλού, σε πολλούς τομείς της έρευνας. Στο
χώρο της πολιτικής ιστορίας άρχισαν να συσχετίζονται οι εκλογικές
συμπεριφορές με κοινωνικές μεταβλητές. Η ιστορική δημογραφία κα-
τεβρώθηκε ως ένας ποσοτικός κλάδος, ιδιαίτερα στη Γαλλία και στην
Αγγλία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες μελετήθηκε η κοινωνική κινητικότητα
με τη βοήθεια των απογραφών που πραγματοποιούνταν κάθε δέκα
χρόνια από το 1790 και μετέπειτα. Οι ποσοτικές μέθοδοι βοηθούσαν,
τέλος, στην ανάλυση των οικονομικών διαδικασιών, αλλά μπορούσαν
επίσης να χρησιμοποιηθούν στη διερεύνηση θεμάτων κουλτούρας, αντι-
λήψεων, νοοτροπιών και μοντέλων συμπεριφοράς. Τα ληξιαρχικά αρ-
χεία, ιδιαίτερα στη Γαλλία και στην Αγγλία, αναλύθηκαν με τη βοήθεια
υπολογιστών για να δώσουν πληροφορίες για τη δομή της οικογένειας,
για τις γεννήσεις, τους γάμους, τους θανάτους και την περιουσία, μέθο-
δοι που έγιναν η βάση για την ανάπτυξη της ιστορικής δημογραφίας.
Στοιχεία από τα δημοτολόγια για την ηλικία γάμου και για τα νόθα
καιδιά φώτιζαν τη σεξουαλική συμπεριφορά, δίνοντας πληροφορίες για
τις ηθικές αντιλήψεις των ανθρώπων. Στη Γαλλία, η μελέτη χιλιάδων
δαθηκών φώτισε τις μεταβαλλόμενες στάσεις απέναντι στο θάνατο και
στη θρησκεία, και επομένως και τις διαστάσεις της διαδικασίας εκκο-
σμίκευσης.

Δεν είναι περίεργο που οι ποσοτικές μελέτες εδραιώθηκαν περισσότε-
ρο στο χώρο της οικονομικής ιστορίας. Τόσο ο Μαρξ όσο και ο Βέμπερ
στηρίζονταν σε μια αντίληψη για την κοινωνική επιστήμη η οποία, από

τη μια επέμενε στη χρήση σαφώς καθορισμένων εννοιών, και, από την άλλη, θεωρούσε πως αυτές οι έννοιες στις κοινωνικές επιστήμες, εν αντιθέσει προς τις φυσικές, πρέπει να λαμβάνουν υπόψιν τους τη μοναδικότητα των κοινωνιών αλλά και τη δυνατότητα σύγκρισης μεταξύ τους, και να παρέχουν τρόπους διερεύνησης του πλέγματος νοημάτων και αξιών που δίνει σ' αυτές τις κοινωνίες τη συνοχή τους. Επιπλέον αναγνώριζαν πως ακόμα και οι φυσικές επιστήμες είναι προϊόντα της ανθρώπινης κουλτούρας και μπορούν να κατανοηθούν μόνον έμμεσα, μέσω κοινωνικά καθορισμένων κατηγοριών. Οι κοινωνικές επιστήμες ασχολούνται σε τελευταία ανάλυση με τις ανθρώπινες σχέσεις, οι οποίες πρέπει να κατανοούνται ποιοτικά, παρόλο που και τα ποσοτικά στοιχεία είναι χρήσιμα στον προσδιορισμό των περιγραμμάτων αυτών των σχέσεων.

Ωστόσο, η ποσοτική έρευνα που έπαιξε σημαντικό ρόλο στις ιστορικές σπουδές τη δεκαετία του 1970, ειδικά στην Αμερική και στη Γαλλία, στηριζόταν συχνά σε μια αντίληψη περί επιστήμης την οποία οι ιστορικές μελέτες μπορούσαν να ικανοποιήσουν μόνον εφόσον διατύπωναν τα πορίσματά τους σε μια ποσοτικοποιήσιμη γλώσσα. Ο Εμανυέλ Λε Ρουά Λαντυρί έλεγε το 1973 πως «ιστορία που δεν είναι ποσοτικοποιήσιμη δεν μπορεί να διατείνεται πως είναι επιστημονική»¹⁰⁸. Αυτή η άποψη ενισχύθηκε κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, με την εξέλιξη της τεχνολογίας των υπολογιστών και τις συνακόλουθες αλλαγές στην οικονομία. Ο Geoffrey Barraclough, στην επισκόπηση των πρόσφατων τάσεων των ιστορικών σπουδών που έγραψε το 1979 για την UNESCO, παρατηρούσε πως η «αναζήτηση της ποσότητας είναι αναμφίβολα η ισχυρότερη από τις νέες τάσεις στην ιστορία, ο παράγων που περισσότερο από κάθε άλλον διακρίνει τις ιστορικές πρακτικές της δεκαετίας του 1970 από εκείνες της δεκαετίας του 1930»¹⁰⁹. Όπως είπα, στο σημείο αυτό πρέπει να διακρίνουμε, από τη μια, μια περιπτωσιακή χρήση των ποσοτικών μεθόδων που αποτελεί συνηθισμένη πρακτική στην κοινωνική και ιδιαίτερα στην οικονομική ιστορία εδώ και πολλές δεκαετίες, και, από την άλλη, μια αντίληψη που βλέπει την ιστορία σαν μια σκληρή επιστήμη που δουλεύει με μαθηματικά μοντέλα. Στο ενδιάμεσο των δύο αυτών πόλων εμφανίστηκε (στην Αμερική, αλλά και στη Γαλλία και στις Σκανδιναβικές Χώρες) ένα ρεύμα που αυτοα-

108. Emmanuel Le Roy Ladurie, *The Territory of the Historian*, Σικάγο 1979, σ. 15 [*Territoire de l'historien*, Παρίσι 1973-1978].

109. Geoffrey Barraclough, *Main Trends in History*, Νέα Υόρκη 1979, σ. 89.

πικλήθηκε «κοινωνική επιστημονική ιστορία». Ένα παράδειγμα ηλεκτρονικής επεξεργασίας μεγάλου όγκου δεδομένων ήταν το γιγαντιαίο «Πρόγραμμα Κοινωνικής Ιστορίας της Φιλαδέλφειας», το οποίο καταστάθηκε με τη μελέτη του πληθυσμού της Φιλαδέλφειας στο σύνολό του, χρησιμοποιώντας πολλαπλές απογραφές του δέκατου ένατου αιώνα, έτσι ώστε να βγάλει συγκεκριμένα πορίσματα για την κοινωνική κινητικότητα. Μια αρκετά παρεμφερής προσέγγιση της κοινωνικής ιστορίας ήταν και η γαλλική *histoire sérielle*, η οποία μέσα από τη μαζική χρησιμοποίηση στοιχείων σε μακρές χρονικές περιόδους μελετούσε τις συνέχειες και τις αλλαγές όχι μόνο στις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, αλλά, ακόμα, όπως θα δούμε, και στις νοταροπίες.

Ίσως οι πιο σημαντικοί υπέρμαχοι μιας ιστοριογραφίας στο πρότυπο των θετικών επιστημών να ήταν τα μέλη της αμερικανικής «Νέας Οικονομικής Ιστορίας». Ξεκινώντας από παραδοχές της κλασικής οικονομικής επιστήμης, οι Νέοι Οικονομικοί Ιστορικοί επεξεργάστηκαν μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης, ξεκομμένα από πολιτική και κοινωνία. Έτσι, π.χ., οι Robert Fogel και Douglas North στην περίφημη υποθετικής ανάλυσης (contrafactual) μελέτη τους *Οι σιδηρόδρομοι και η οικονομική ανάπτυξη της Αμερικής*¹¹⁰, χρησιμοποιώντας αποκλειστικά και μόνον οικονομικά στοιχεία, θέτουν το ερώτημα του κατά πόσο θα διέφερε η οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών στην περίπτωση που δεν είχαν αναπτυχθεί οι σιδηρόδρομοι. Η Νέα Οικονομική Ιστορία βασιζόταν σε τέσσερις βασικές παραδοχές: 1) Ότι υπάρχουν γενικής ισχύος νόμοι που καθορίζουν την οικονομική συμπεριφορά και οι οποίοι ουσιαστικά ανάγονται σ' αυτούς που διατύπωσαν οι Άνταμ Σμιθ και Ντέβιντ Ρικάρντο. Οι νόμοι αυτοί δεν λειτουργούν ποτέ απρόσκοπτα, επειδή τους εμποδίζουν πολιτικές, ιδεολογικές, θρησκευτικές και άλλες δυνάμεις. Παρ' όλα αυτά, αποτελούν ένα θεωρητικό μοντέλο για το πώς θα έπρεπε να λειτουργεί η οικονομία κάτω από ιδανικές συνθήκες ελεύθερης αγοράς. 2) Ότι η καπιταλιστική οικονομία χαρακτηρίζεται από μια συνεχή ανάπτυξη, η οποία, όπως υποστηρίζει ο Walt Rostow στο βιβλίο του *Τα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης*: Ένα μη κομμουνιστικό μανιφέστο¹¹¹, παίρνει παρόμοιες μορφές σε όλες τις σύγχρονες και εκσυγχρονιζόμενες

110. Robert Fogel και Douglass North, *Railroads and American Economic Growth*, Βαλτιμόρη 1964.

111. Walt Rostow, *Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Κέμπριτζ 1960.

Rostow

1960

κοινωνίες. Έτσι η διατύπωση του Μαρξ, ότι «η πιο ανεπτυγμένη χώρα δείχνει στην πιο καθυστερημένη την εικόνα του δικού της μέλλοντος»¹¹² ισχύει και για τον Rostow. (Ενάντια στην παραδοχή αυτή ο Alexander Gerschenkron¹¹³ υποστήριξε πως οι χώρες που άρχισαν να εκβιομηχανίζονται μετά την Αγγλία και κάτω από διαφορετικές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, δεν ήταν πλήρως συγκρίσιμες μ' αυτήν.) 3) Ότι η διαδικασία του οικονομικού εκσυγχρονισμού οδηγεί απαραίτητα και σε πολιτικό εκσυγχρονισμό, δηλαδή σε μια κοινωνία ελεύθερης αγοράς και σε μια φιλελεύθερη κοινοβουλευτική δημοκρατία, όπως έδειξαν μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τα δυτικά βιομηχανικά έθνη. 4) Ότι η ποσοτική μέθοδος μπορεί να εφαρμοστεί όχι μόνο στις οικονομικές αλλά και στις κοινωνικές διαδικασίες.

Το 1974 δημοσιεύθηκε η βασισμένη σε υπολογιστές μελέτη των Fogel και Stanley Engerman για τη δουλεία στον αμερικανικό Νότο¹¹⁴. Όπως αναφέρουν στον πρόλογο οι συγγραφείς, θέλησαν όχι μόνο να δώσουν μια οριστική απάντηση στο επίμαχο ερώτημα σχετικά με το πόσο επικερδής ήταν η δουλεία, αλλά επίσης να προσφέρουν, βασιζόμενοι σε ποσοτικοποιημένες πηγές, αδιάσειστα στοιχεία για την ποιότητα της υλικής ζωής των σκλάβων αλλά και για την οικογενειακή τους ζωή και την εργασιακή τους ηθική. Το βιβλίο αυτό αρχικά χαιρετίστηκε από τον αμερικανικό Τύπο ως μια πειστική επιστημονική εργασία, αλλά πολύ γρήγορα έγινε στόχος μιας ανελέητης κριτικής από συμβατικούς κοινωνικούς ιστορικούς και από οικονομικούς ιστορικούς, οι οποίοι είχαν συνείδηση του πόσο δύσκολο είναι να μετατρέπεις ποιοτικά δεδομένα σε ποσοτικές παρατηρήσεις¹¹⁵. Αυτό όμως δεν εμπόδισε τον Fogel να καταλάβει μια επιχορηγούμενη έδρα στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ και να πάρει το Βραβείο Νομπέλ μαζί με τον Douglass North το 1994. Η ιστορική επιστήμη που απέρριπτε ο Fogel ήταν στο μυαλό του κάτι διαφορετικό από τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες, επειδή ακριβώς γιατί εξακολουθούσε να στηρίζεται σε μια μορφή λόγου, απαλλαγμένου σε μεγάλο βαθμό από τεχνική ορολογία, και επομένως κατανοητού σ'

112. Καρλ Μαρξ, «Εισαγωγή» στο Κεφάλαιο, τόμος Ι.

113. Alexander Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Κάμπριτζ, Μασσ. 1962.

114. Robert Fogel και Stanley Engerman, *Time on the Cross*, 2 τόμοι, Νέα Υόρκη 1974.

115. Βλ. Herbert Gutman, *Slavery and the Numbers Game: A Critique of Time on The Cross*, Urbana 1975.

Public
History

ένα μορφωμένο αναγνωστικό κοινό. Για τον Fogel αυτό ήταν ασυμβίβαστο με την αληθινή επιστήμη: οι ιστορικοί έπρεπε να είναι, όπως όλοι οι επιστήμονες, τεχνικά καταρτισμένοι ειδικοί και να επικοινωνούν με τους άλλους επιστήμονες σε μια τυποποιημένη επιστημονική γλώσσα¹¹⁶. Αλλά και ο Fogel, παρά την επιμονή του στον αντικειμενικό, αξιολογικά ουδέτερο χαρακτήρα της ιστορικής επιστήμης ξεκινούσε (όπως και ο Ράνκε, που κι αυτός τόνιζε την αμεροληψία του και την αντικειμενικότητά του ως ιστορικού) από παραδοχές κάθε άλλο παρά αξιακά ουδέτερες. Στην περίπτωση του Fogel, η ταύτισή του με μια συγκεκριμένη οικονομία, προσανατολισμένη στην ανάπτυξη και στην κατανάλωση, δεν τον άφηνε να δει τους κινδύνους που ενυπήρχαν σ' αυτή την οικονομία.

///

116. Βλ. Robert Fogel και Geoffrey Elton, *Which Road to The Past? Two Views of History*, Νέα Υόρκη 1983.

